

*Inger Schoonderbeek Hansen, Tina Thode Hougaard og Peter Widell (udg.):
14. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2012*

Om Handling, Konvention & Forpligtelse

Ulf Dalvad Berthelsen
Aarhus Universitet

1. Indledning

Den pragmatiske vending i det tyvende århundredes sprogfilosofi har en gang for alle slået fast, hvad retorikerne har vidst, siden Odysseus flakkede om i det græske øhav: Sprogbrug er ikke et mål i sig selv men derimod et sofistikeret middel, med hvilket sprogbrugeren kan nå sine ekstralingvistiske mål. Aristoteles (1984:2155) definerer retorikken som "the faculty of observing in any given situation the available means of persuasion". Målet er overtalelse. Midlet er sproget. Når Telemachos tager til orde ved tingmødet på Ithaka, er målet ikke i sig selv at tale korrekt og meningsfuldt. Det er derimod, at tale korrekt og meningsfuldt med henblik på at overtale bejlerne til at opgive frieriet til Penelope og forlade Odysseus' kongsgård.

Det, retorikken til gengæld ikke siger noget om, er selve instrumentet. Hvordan er det konstitueret? Hvordan bliver det bærer af mening? Hvad er relationen mellem instrument og agent? Det gør derimod semantikken og pragmatikken. I semantikken beskæftiger man sig med at tilskrive udtrykselementer semantisk værdi, mens man i pragmatikken beskæftiger sig med anvendelsen af udtrykselementer i sociale kontekster. Selvom denne distinktion for så vidt er klar nok, er det ikke altid klart, hvornår et givet fænomen rent faktisk falder under henholdsvis den ene eller den anden disciplins jurisdiktion. I de senere år har spørgsmålet om grænsedragningen været diskuteret ivrigt (se fx Szabó 2005), og man har på forskellig vis forsøgt at rykke grænsen til den ene eller den anden side ved enten at formalisere pragmatiske elementer (se fx Kadmon 2001) eller ved at kontekstualisere semantiske elementer (se fx Cappelen & Lepore 2005).

Ulf Dalvad Berthelsen

I det følgende vil jeg argumentere for, at stregerne bør trækkes på baggrund af en undersøgelse af de regler, der gælder for henholdsvis semantiske og pragmatiske fænomener. Udgangspunktet for undersøgelsen vil være en diskussion af Searles (2007) forsøg på at lappe et hidtil upåagtet hul i den ellers så robuste talehandlingsteori. Searles bestræbelser er interessante, fordi de netop udspringer af vanskelighederne med at afgøre, hvornår noget er et semantisk eller et pragmatisk fænomen. Mere præcist kan man sige, at Searles korrektiv peger på, at semantik og pragmatik ikke er uafhængige discipliner, men snarere forskellige perspektiver på det fænomen, at tilskrivning af semantiske værdier til ytringer kan tjene som instrument i sociale kontekster.

I forlængelse af diskussionen af Searles korrektiv vil jeg også diskutere Widells (2009b) mere radikale talehandlingsteori. Widells talehandlingsteori tager udgangspunkt i den antagelse, at der kun eksisterer én illokutionær type, nemlig assertivet, og jeg vil bruge denne antagelse som udgangspunkt for undersøgelsen af de regler, der gælder for henholdsvis semantisk værditilskrivning og udførelsen af illokutionære handlinger.

2. Searles korrektiv

Den oprindelige formulering af talehandlingsteorien (Searle 1965, 1969 og 1979) bygger på den grundlæggende antagelse, at alle intelligible ytringer har strukturen $F(p)$ og er karakteriseret dels ved deres betingelser for tilfredsstillelse (conditions of satisfaction) og dels ved deres tilpasningsretning (direction of fit). En illokutionær handling udføres i det øjeblik, et propositionelt indhold p ytres med en given illokutionær kraft F . Forskellige propositioner kan således ytres med samme illokutionære kraft, fx 'jeg lover at komme'/'jeg lover at gå', og det samme propositionelle indhold kan ytres med forskellig illokutionær kraft, fx 'kommer du?'/ 'du skal komme!'.

På denne baggrund skelner Searle mellem fem forskellige typer af illokutionære handlinger: assertiver, direktiver, kommissiver, ekspressiver og deklarativer:

Om Handling, Konvention & Forpligtelse

1. *Assertiver* anvendes til at repræsentere sagsforhold i verden. Et assertiv er derfor tilfredsstillet, hvis og kun hvis dets propositionelle indhold er sandt. Ytringens indhold må altså svare til verdens beskaffenhed, og assertivernes tilpasningsretning siges derfor at være ord-til-verden.
2. *Direktiver* tjener som instrument for taleren i de tilfælde, hvor taleren ønsker, at tilhøreren agerer på en bestemt måde. Hvordan tilhøreren skal agere, angives af talehandlingens propositionelle indhold, og direktivet tilfredsstilles, hvis tilhøreren på foranledning af direktivet agerer på netop denne måde. Direktivernes tilpasningsretning siges derfor at være verden-til-ord.
3. *Kommissiver* anvendes, hvor forpligtelsen påhviler taleren. Kommissivet tilfredsstilles i det øjeblik, taleren på foranledning af kommissivet tilvejebringer en situation svarende til den, der angives af ytringens propositionelle indhold. Kommissivets tilpasningsretning er derfor ligesom direktivets verden-til-ord.
4. *Ekspressiverne* anvendes til at give udtryk for talerens sindsstemning (glæde, medfølelse etc.). Med hensyn til betingelser for tilfredsstillelse adskiller ekspressiverne sig fra de øvrige, idet de forudsætter et allerede eksisterende sagsforhold. En lykønskning er således hverken et forsøg på at beskrive verden eller at ændre verden. Der kræves derfor ikke yderligere tiltag for at tilfredsstille ekspressiver, og Searle taler derfor om nul-tilpasningsretning.
5. *Deklarativerne* anvendes til at skabe sociale kendsgerninger (fx gitemål). Ligesom ekspressiverne kræver deklarativerne heller ikke yderligere tiltag for at blive tilfredsstillet. Dette skyldes dog ikke, at de angår allerede eksisterende sagsforhold, men at selve ytringen af et deklarativ tilvejebringer den sociale kendsgerning, der repræsenteres af ytringens propositionelle indhold. Deklarativet er dermed selvtilfredsstillende i den forstand, at det er tilfredsstillet, i og med det ytres. Deklarativet siges derfor at have både ord-til-verden og verden-til-ord tilpasningsretning.

Ulf Dalvad Berthelsen

Dette er i korte træk Searles oprindelige formulering af talehandlingsteorien. Et centralt aspekt ved teorien er, at sandhedsbegrebet ikke som i den formelle semantik tilkendes en privilegeret status. Sandhedsbetingelser er med andre ord ikke noget særligt. De er blot det særtilfælde af betingelser for tilfredsstillelse, der karakteriserer assertiver. Dette er vigtigt, fordi det er det, der gør teorien til en generel teori om illokutionære handlinger med mulighed for at håndtere assertiver på samme niveau som de øvrige illokutionære typer.

I artiklen *Illocutionary acts and the concept of truth* (Searle 2007) er det imidlertid netop dette aspekt, der gøres til genstand for fornyet granskning. Her spørger Searle sig selv, hvilken rolle sandhedsbegrebet spiller i talehandlingsteorien. Anledningen er, at Searle er stødt på det, han kalder en assymetri:

In the case of statements, you get true statements in virtue of true propositions. But in the case of orders, you do not get an obeyed order in virtue of an obeyed proposition, but rather in virtue of a true proposition (Searle 2007:35).

Asymmetrien består altså i, at sandhedsbegrebet tilsyneladende spiller en dobbeltrolle i forhold til beskrivelsen af illokutionære handlinger. På den ene side anvendes 'sand' eksklusivt i forbindelse med evalueringen af illokutionære handlinger til at betegne det tilfredsstillende assertiv. Tilfredsstillende direktiver og kommissiver betegnes ikke som 'sande' men derimod som henholdsvis 'adlydt' og '(over)holdt'. På den anden side anvendes 'sand' inklusivt i forbindelse med evalueringen af det indlejrede propositionelle indhold i *alle* illokutionære typer. Hvis den illokutionære handling er tilfredsstillende, er den indlejrede proposition sand. Asymmetrien fremgår af nedenstående opstilling¹:

¹ Behandlingen af ekspressiver og deklarativer er udeladt af pladshensyn. De udmærker sig ved at have henholdsvis nul-tilpasningsretning og dobbelt-tilpasningsretning, hvilket komplicerer analysen. De kan dog uden problemer håndteres inden for den teoretiske ramme, der vil blive præsenteret i det følgende.

Om Handling, Konvention & Forpligtelse

ILLOKUTIONÆR TYPE	PROPOSITION	TILFREDSSTILLET
assertiv	sand	sand
direktiv	sand	adlydt
kommissiv	sand	opfyldt

Spørgsmålet er nu, hvilke konsekvenser opdagelsen af denne asymmetri har for Searles formulering af talehandlingsteorien. Betragt følgende eksempler:

- (1) Hvis Penelope hævder, at Odysseus er i live, så er hendes udsagn sandt (dvs. tilfredsstillt), hvis (og kun hvis) Odysseus er i live. Og er Odysseus i live, så er det sandt, at Odysseus er i live.
- (2) Hvis Telemachos beordrer bejlerne til at forlade kongsgården, så er ordren adlydt (dvs. tilfredsstillt), hvis bejlerne forlader kongsgården. Og når bejlerne har forladt kongsgården, så er det sandt, at bejlerne har forladt kongsgården.
- (3) Hvis Odysseus lover at vende hjem, så er hans løfte holdt (dvs. tilfredsstillt), hvis han vender hjem. Og når han er vendt hjem, så er det sandt, at han er vendt hjem.

For alle eksemplerne gælder det, at der er en intim forbindelse mellem den indlejrede propositions sandhedsværdi og tilfredsstillelsen af den samlede illokutionære handling. Den indlejrede proposition repræsenterer det sagsforhold, der tilfredsstiller den illokutionære handling. Det indlejrede propositionelle indholds sandhedsbetingelser er med andre ord ikke blot de betingelser, der skal være opfyldt, hvis vi skal kunne karakterisere det indlejrede propositionelle indhold som sandt. Det er også de betingelser, der skal være opfyldt, hvis den samlede illokutionære handling skal kunne karakteriseres som tilfredsstillt. Searle formulerer det således:

... the actions which constitute the obedience to the order, or the keeping of the promise, will constitute the truth conditions of the corresponding proposition. The propositional content is not that which is obeyed or disobeyed, rather the propositional content represents that which constitutes obedience or disobedience (Searle 2007:35).

Ulf Dalvad Berthelsen

På denne baggrund konkluderer Searle, at begrebet sandhed må tilkendes en mere fundamental rolle i talehandlingsteorien. At forstå i hvilken situation en given illokutionær handling er tilfredsstillende er netop, at forstå under hvilke omstændigheder den indlejrede proposition er sand. Sandhed og sandhedsbetingelser er således begreber, der forudsættes, for overhovedet at kunne tale om betingelser for tilfredsstillelse.

Hermed har Searle taget et væsentligt skridt væk fra idéen om sandhedsbetingelser som et særtilfælde af betingelser for tilfredsstillelse. En vigtig pointe ved at betragte sandhedsbetingelser som et særtilfælde af betingelser for tilfredsstillelse er imidlertid, at det gør den oprindelige formulering af talehandlingsteorien til en generel teori om illokutionære handlinger. Hvis korrektivet tages til efterretning, er det derfor relevant at spørge, om Searles teori så stadig er en generel teori om illokutionære handlinger.

3. Et logisk problem

Korrektivet er som ovenfor beskrevet foranlediget af det, Searle omtaler som en asymmetri mellem på den ene side brugen af 'sand' som betegnelse for det vellykkede assertiv og på den anden side brugen af 'sand' som betegnelse for det indlejrede propositionelle indhold i de tilfælde, hvor dets sandhedsbetingelser er tilfredsstillende. Korrektivet medfører imidlertid en anden og formodentlig utilsigtet asymmetri. En konsekvens af korrektivet er nemlig, at teorien om illokutionære handlinger ikke lader sig generalisere, sådan som Searle ønsker det:

If we are asked to generalize the previous account that gave the conditions of satisfaction of the various types of speech acts, we would have to say, in every case, the speech act is satisfied if and only if the propositional content is *true*. Thus the statement is true when the proposition expressed is true, but the order is obeyed when the propositional content is true (specifically when the hearer acts so as to make the rest of the propositional content true), and the promise is kept when the propositional content is true (specifically when the speaker acts so as to make the rest of the propositional content true) (Searle 2007:34).

Om Handling, Konvention & Forpligtelse

Problemet er, at relationen mellem det indlejrede propositionelle indhold og den samlede illokutionære handling for assertivernes vedkommende adskiller sig markant fra relationen mellem det indlejrede propositionelle indhold og de øvrige illokutionære typer. Betragt følgende eksempler:

- (4) Hvis Penelope ytrer ”Odysseus er i live”, så er hendes hævde tilfredsstillende, hvis og kun hvis det er sandt, at Odysseus er i live.
- (5) # Hvis Telemachos over for bejlerne ytrer ”I skal forlade kongsgården”, så er hans ordre tilfredsstillende, hvis og kun hvis det er sandt, at bejlerne har forladt kongsgården.
- (6) # Hvis Odysseus ytrer ”Jeg lover at komme hjem”, så er hans løfte tilfredsstillende, hvis og kun hvis det er sandt, at Odysseus er vendt hjem.

Umiddelbart ser det ud som eksemplerne har samme struktur. Den illokutionære handling er tilfredsstillende, hvis og kun hvis den indlejrede proposition er sand. Man fristes til at give Searle ret. Det indlejrede propositionelle indhold repræsenterer det sagsforhold, der konstituerer den illokutionære handling tilfredsstillende.

Der er imidlertid et logisk problem. Biimplikationen (udtrykt ved ’hvis og kun hvis’), der er hjørnestenen i generaliseringen, fordrer nemlig, at udsagnene på begge sider af konnektivet har samme sandhedsværdi, hvis det samlede udsagn skal være sandt. Ser vi først på eksempel (4), viser dette sig også at være tilfældet. De to udsagn medfører nødvendigvis hinanden. Dette er ikke overraskende, idet eksemplet er en instantiering af Tarskis (1944) T-sætning. Udsagnet ’Odysseus er i live’ på venstre side af konnektivet er sandt, hvis det er tilfældet, at Odysseus er i live og vice versa.

Ser vi efterfølgende på eksempel (5) og (6), bliver det derimod hurtigt klart, at biimplikationen ikke holder i disse to tilfælde. Biimplikationen kan opfattes som en konjunktion af to materielle implikationer, dvs. $p \rightarrow q$ & $q \rightarrow p$. Den materielle implikation fortæller os, at konsekventen altid følger af antecedenten. Den forhindrer derimod ikke, at konsekventen følger af andet end antecedenten.

Derfor er konjunktionen afgørende for at sikre gensidigheden. De to eksempler kan nu omskrives på følgende måde:

- (7) Hvis ordren "I skal forlade kongsgården" er tilfredsstillende, så har bejlerne forladt kongsgården & hvis bejlerne har forladt kongsgården, så er ordren tilfredsstillende.
- (8) Hvis løftet "Jeg [Odysseus] kommer hjem" er tilfredsstillende, så er Odysseus kommet hjem & hvis Odysseus er kommet hjem, så er løftet tilfredsstillende.

I begge eksempler er det første udsagn i konjunktionen sandt. Hvis Telemachos' ordre er blevet adlydt, så har bejlerne forladt kongsgården, og hvis Odysseus har holdt sit løfte, så er han kommet hjem. Så langt så godt. Men da der tale om en biimplikation, skal implikationen som nævnt gælde begge veje, og dette er ikke tilfældet. Det følger ikke med nødvendighed, at ordren er tilfredsstillende, hvis bejlerne har forladt kongsgården. Det følger heller ikke med nødvendighed, at løftet er holdt, hvis Odysseus er kommet hjem. I begge tilfælde kan man sagtens forestille sig, at de omtalte sagsforhold har andre årsager end Telemachos' ordre og Odysseus' løfte. Man kunne fx, som Homer foreslår, forestille sig, at bejlerne måtte forlade kongsgården med benene først efter det endelige opgør med Odysseus. Man kunne også forestille sig, at Odysseus slet ikke opdagede, at han var kommet hjem, fordi fæakkerne bar ham i land, mens han sov, hvorfor han ikke umiddelbart genkendte Ithaka, da han vågnede.

Det er altså ikke sandt, at ordren er tilfredsstillende, hvis blot bejlerne forlader kongsgården, og at løftet er tilfredsstillende hvis blot Odysseus kommer hjem. Den materielle implikation holder kun den ene vej, og biimplikationen er derfor falsk. Hermed er det også klart, at direkte og kommissiver ikke har samme struktur som assertiver. Spørgsmålet er nu, hvad det er, der adskiller assertiver fra de øvrige illokutionære typer.

Svaret er for så vidt enkelt. Assertiver har simple betingelser for tilfredsstillelse. Direktiver og kommissiver, har komplekse betingelser for tilfredsstillelse. Det eneste der kræves for at tilfredsstille et assertiv, er, at den indlejrede proposition er sand. Derfor gælder det for assertiver, at udsagnet 'p' er sandt, hvis p er

Om Handling, Konvention & Forpligtelse

tilfældet, og, at hvis p er tilfældet, så er udsagnet ' p ' sandt. Derfor er biimplikationen i eksempel (4) sand.

For alle andre illokutionære typer end assertiverne gælder det, at også en lang række ekstralingvistiske betingelser skal være opfyldt, hvis de skal kunne betegnes som tilfredsstillede. Hvis man udsteder ordrer, skal man have sanktionsmuligheder, hvis man lover noget, skal modtageren ønske det lovede, og hvis man erklærer noget, skal man have den rette bemyndigelse. Den indlejrede propositions sandhed er med andre ord en nødvendig men ikke tilstrækkelig betingelse for den illokutionære handlings tilfredsstillelse, og derfor er biimplikationerne i eksempel (5) og (6) ikke sande.

Den strukturelle asymmetri kan illustreres på følgende måde:

- (9) $(\text{ASS}(p) \text{ er tilfredsstillet} \rightarrow p) \ \& \ (p \rightarrow \text{ASS}(p) \text{ er tilfredsstillet})$
= $\text{ASS}(p) \text{ er tilfredsstillet} \leftrightarrow p$
- (10) $(\text{DIR}(p) \text{ er tilfredsstillet} \rightarrow p) \ \& \ ((p \ \& \ q \ \& \ r) \rightarrow \text{DIR}(p) \text{ er tilfredsstillet}) \neq \text{DIR}(p) \text{ er tilfredsstillet} \leftrightarrow p$

De ekstralingvistiske betingelser må nødvendigvis indgå i formuleringen af betingelserne for tilfredsstillelse for alle andre typer af illokutionære handlinger end assertiverne. Det gør de ikke i Searles reformulering, og derfor opstår problemerne.

Vi kan kun gisne om Searles motiver for at undlade at diskutere disse væsentlige konsekvenser af korrektivet. Det er dog vanskeligt at forstille sig, at han ikke er opmærksom på dem. Han nævner ganske vist kun parentetisk de ekstralingvistiske betingelser i citatet ovenfor, men han har tidligere udførligt beskrevet, hvilke øvrige betingelser, der må være opfyldt, for at den illokutionære handling kan betegnes som vellykket (Searle 1969:60). Konsekvensen er under alle omstændigheder, at ikke bare sandhedsbegrebet men også assertiverne må tilkendes en privilegeret status i teorien om illokutionære handlinger, hvis korrektivet tages til efterretning.

Konklusionen må derfor være, at vi enten må opgive sandhedsbegrebets privilegerede status til gengæld for en generel teori om illokutionære handlinger, eller at vi må opgive en generel teori om illokutionære handlinger til gengæld for at fastholde, at sandhedsbegrebet har en privilegeret status i teorien om illokutionære handlinger.

4. Radikal talehandlingsteori

Et afgørende problem ved Searles formulering af talehandlingsteorien er, at den ikke forholder sig til det faktum, at assertivernes betingelser for tilfredsstillelse kun forudsætter semantiske regler, hvorimod de øvrige illokutionære typers betingelser for tilfredsstillelse forudsætter både semantiske regler og sociale og etiske regler.

Dette aspekt af Searles talehandlingstaksonomi er kun sjældent blevet udfordret. Hans systematiske udfoldelse af Austins (1962) oprindelige distinktion mellem *lokution*, *illokution* og *perlokution* er ganske vist blevet diskuteret flittigt gennem årene (se fx Schiffer 1972, Bach & Harnish 1979, Alston 2000), men diskussionen har først og fremmest drejet sig om, hvorvidt udgangspunktet for en tilfredsstillende teori om illokutionære handlinger bør være socialt forankrede konventioner (inspireret af Austin (1962)) eller talerens kommunikative intentioner (inspireret af Grice (1957)). Dette betyder, at Searles kritikere for de flestes vedkommende har reproduceret den problematiske idé om assertivet som et særtilfælde af illokutionære handlinger, og at de indvendinger, der kan gøres mod Searles formulering af talehandlingsteorien, som følge heraf også i vid udstrækning kan gøres mod de konkurrerende formuleringer.

Der er dog undtagelser. For eksempel har Lewis (1972) og Davidson (2001) allerede på et tidligt tidspunkt peget på, at den Austin/Searlske talehandlingsteori, set fra et semantisk synspunkt, håndterer de udtrykselementer, der angiver en ytrings illokutionære kraft på en utilfredsstillende måde. Kritikken går særligt på, at disse udtrykselementer optræder uanalyserede i den forstand, at de ikke kan håndteres inden for rammerne af den modelteoretiske semantik. Uden dog at udfolde en generel teori om illokutionære handlinger har både Lewis og Davidson derfor argumenteret for, at eksplicitte performativer, uanset illokutionær type, skal analyseres som udsagn, der repræsenterer et sæt sandhedsbetingelser, og hvis sandhedsværdi kan fastlægges i enhver konkret brugssituation.

I forlængelse af disse bestræbelser på at forankre talehandlingsteorien i sandhedsbegrebet foreslår Widell (2001, 2009a, 2009b) en mere radikal tilgang til analysen af illokutionære handlinger. Widells talehandlingsteori er radikal i den forstand,

Om Handling, Konvention & Forpligtelse

at der i modsætning til Searles fem typer opereres med assertivet som eneste illokutionære type. Teorien er også konstruktiv, idet den fuldt udfoldede illokutionære handling er et konstrukt af mere fundamentale dele, og den bygger på en grundlæggende skelnen mellem *instrumentel handlen*, *social handlen* og *illokutionær handlen*.

Den instrumentelle handlen er udgangspunkt for talehandlingsteorien, fordi det ifølge Widell er her, vi finder logikken. Hvis Odysseus slukker tørsten i et glas vin, så afspejler hans handling et ikke sprogliggjort logisk ræsonnement:

- (11) 1. **Præmis:** Odysseus ved, at hvis man drikker et glas vin, så slukker man sin tørst.
- 2. **Præmis:** Odysseus erkender, at der står et glas vin på bordet.
- 3. **Konklusion:** Odysseus drikker vinen i glasset og slukker sin tørst.

Vi kan kun forstå instrumentel handlen som rationel adfærd, der afspejler logiske slutninger. Med udgangspunkt i Freges (1993) skelnen mellem tænkningen (das Denken), dommen (das Urteil) og hævdelser (das Behaupten) taler Widell på denne baggrund om, at tanken er handleimmanent. Odysseus handler rationelt på baggrund af viden og erfaring, og tænkningen og erkendelsen af, at noget er tilfældet, dvs. dommen, afspejles i de handlinger, han udfører som en konsekvens af tænkningen.

Næste skridt er at gå fra dommen (at erkende at noget er tilfældet) til hævdelser af dommen (at give udtryk for at noget er tilfældet). Dette kræver ifølge Widell, at vi bevæger os fra den rene instrumentelle handlen til den sociale handlen. Social handlen er handlen, der som beskrevet af Searle (1969, 1995) er båret af konstituerende regler af formen "X" tæller som Y i kontekst K'. Konstituerende regler gør det muligt, forudsat at reglerne accepteres af fællesskabet, at lade et arbitrært udtryk 'X' tælle som noget andet, fx Y, i en social kontekst K. Standardeksemplet er penge, hvis værdi sikres af en konstituerende regel og fællesskabets accept. Uden disse reduceres pengene til metalstykker og kulørte papirlapper uden

Ulf Dalvad Berthelsen

nævneværdig værdi. På samme måde gør konstituerende regler sproget muligt. Via disse tilskrives arbitrære udtrykselementer en betydning, der gør dem anvendelige som kommunikative redskaber i en social kontekst. På denne baggrund definerer Widell (2009b:302) sprog og talehandlinger på følgende måde:

Et sprog er et sæt af vilkårligt fremstillede artefakter, der i kraft af et sæt af konstitutive regler i bestemte situationer bruges til at bære handleimmanente tanker. Således er sætningen "Glasset står på bordet" et artefakt, der er i stand til at bære den handleimmanente tanke, at der står et glas på bordet, sådan som det fx kommer til udtryk i handlingen at drikke et glas vand. Men det er jo det samme som at angive forholdet mellem sætning og sandhedsbetingelse gennem anvendelse af konvention T: "Glasset står på bordet" er sand, [hvis og kun hvis] (vi kan se), glasset står på bordet.

Men derfor kan vi nu også sige, hvad det at udføre *talehandlinger* består i: det består i i bestemte situationer gennem anvendelse af en social eller kommunikativ udgave af konvention T at bruge vilkårlige artefakter til binding af handleimmanente tanker.

En Talehandling er med andre ord et særtilfælde af social handlen, hvor ytringen af passende udtrykselementer i den rette sociale kontekst i kraft af konstituerende regler kommer til at tælle som udførelsen af en illokutionær handling. I modsætning til penge har illokutionære handlinger imidlertid ikke pekuniær værdi, men derimod sandhedsværdi, idet den repræsenterede handleimmanente tanke i enhver konkret brugssituation er enten sand eller falsk.

Relationen mellem udtryk og tanke forudsætter en initial normeringssituation, hvor det pågældende udtryk 'X' første gang er blevet brugt til at tilkendegive en forpligtelse på sandheden af en given handleimmanent tanke. I og med normeringssituationen indstiftes en konstituerende regel, der sikrer, at 'X' efterfølgende kan bruges i det sociale fællesskab til at tilkendegive en forpligtelse på sandheden af den samme handleimmanente tanke.

En forankring af talehandlingsteorien i sandhedsbegrebet er således ensbetydende med en forankring i den præsproglige instrumentelle handlen. Dette er en væsentlig pointe, fordi den radikale

Om Handling, Konvention & Forpligtelse

reduktion af antallet af illokutionære typer netop er en konsekvens af denne forankring. Idet den handleimmanente tanke gennem en konstituerende regel bindes til en ytringshandling, kan den i den rette kontekst bruges til at tilkendegive, at noget er tilfældet, dvs. at den handleimmanente tanke er sand. Dette er sprogets fundamentale funktion, og derfor er assertivet ifølge Widell den eneste genuine illokutionære type.²

Mere præcist definerer Widell assertivet som det at erklære sig forpligtet på sandheden af *p*:

DEN FØRSTE OG VIGTIGSTE TALEHANDLING må bestå i frembringelsen af et artefakt [...] hvorigennem taler er i stand til at gøre hører opmærksom på, at han tilskriver en sandhedsværdi til en bestemt tanke i en bestemt instrumentel handlesituation. Er en sådan kommunikativ hensigt til stede hos taler, vil vi tale om selve den sandhedstilskrivende talehandling som en assertiv talehandling (Widell 2009b:304).

Det understreges her ligesom hos Searle (2007:39), at talers forpligtelse på sandheden af den repræsenterede tanke er konstituerende for assertivet. Det er den, fordi sandhedsforpligtelsen er bundet til den konstituerende regel. Hvis man ytrer 'X' i kontekst K, så tæller det som Y, på samme måde som en scoring tæller i en fodboldkamp. Hvis man anvender 'X' i en social kontekst, kan man således ikke undsige sig sandhedsforpligtelsen, ligesom man ikke efter et selvmål kan kræve det annulleret under henvisning til, at man ikke i situationen følte sig forpligtet på spillets konstituerende regler.

På denne baggrund skelner Widell mellem assertivet som *normativ* og assertivet som *konstativ*. Normativet anvendes i indføringssituationen, hvor en ny konstituerende regel indstiftes, og hvor sandhedsforpligtelsen knyttes til denne regel. Efterfølgende kan konstativet så anvendes i konkrete brugssituationer i overensstemmelse med den konstituerende regel til at give udtryk for en forpligtelse på sandheden af den pågældende tanke.

² I modsætning til dette taler Searle (2007:36) om, at "The basic function of language is to represent reality in the various illocutionary modes, the Assertive, Directive, Commissive, Expressive and Declarational".

Ulf Dalvad Berthelsen

De øvrige talehandlingstyper, der i Searles talehandlingsteori opfattes som illokutionære handlinger på lige fod med assertiverne³, er ifølge Widell slet ikke illokutionære handlinger men derimod *perlokutionære* handlinger. Perlokutionære handlinger er en konsekvens af illokutionære handlinger og har per definition ikke de samme betingelser for tilfredsstillelse som illokutionære handlinger. Ilokutionære handlinger sigter mod forståelse i fællesskabet og er konventionelt betingede, hvorimod perlokutionære handlinger sigter mod hørers accept og ikke er konventionelt betingede.

Widell skelner mellem tre perlokutionære typer: *kommissivet*, *direktivet* og *informativet*. Kommissivet sigter mod hørers accept af talers løfte og er tilfredsstillet, idet taler handler som lovet. Direktivet sigter mod hørers accept af talers ordre og er tilfredsstillet, idet hører adlyder. Endelig sigter informativet mod hørers accept af den tanke, som taler i og med assertivet erklærer sig forpligtet på. Informativet er tilfredsstillet, idet hører lader sig overbevise. Dette får Widell til at konkludere følgende:

Mens den illokutionære handling tilhører området for social handlen, tilhører den perlokutionære handling området for instrumentel handlen (Widell 2009b:307).

De perlokutionære handlinger er instrumentelle, fordi målet er ekstralingvistisk. Når vi lover eller beordrer nogen noget, er målet ikke i sig selv forståelse. Forståelsen er blot et middel til at nå de ekstralingvistiske mål, der i sidste ende bliver resultatet af vellykkede perlokutionære handlinger. Når Telemachos beordrer bejlerne til at forlade kongsgården, så er det ikke nok, at de forstår ytringen. Den perlokutionære handling er først tilfredsstillet, idet bejlerne

³ Som vi har set opererer Searle med fem illokutionære typer og som følge heraf også med fem distinkte konstituerende regler (Searle 1969:66-67). Han opererer også med den såkaldte *illocutionary force indicator* (Searle 1969:30 og 62), der er en indikation af, med hvilken illokutionær kraft det propositionelle indhold ytres. Ifølge Searle (1968) er indikatoren nødvendigvis en del af det samlede udtryk og kan ikke abstraheres som et selvstændigt udtrykselement. Dette synspunkt er dog omstridt, og det er uklart, hvilken semantisk værdi Searle tilskriver indikatoren. Pladsen tillader ikke en diskussion af de vanskeligheder, der knytter sig til Searles brug af indikatoren, hvorfor der henvises til Berthelsen (2008).

som en konsekvens af Telemachos' illokutionære handling forlader kongsgården. På samme måde er det ikke nok, at Penelope forstår Odysseus' ytring. Odysseus' løfte om at komme hjem er først tilfredsstillende, idet han rent faktisk som en konsekvens af sin intention om at leve op til sin forpligtelse kommer hjem.

Hermed er vi tilbage ved Searles vanskeligheder med at generalisere den korrigerede talehandlingsteori. Disse vanskeligheder bunder nemlig i et manglende blik for netop den pointe, at direktiver og kommissiver ikke er illokutionære handlinger. For at undgå disse vanskeligheder vil jeg i det følgende tage udgangspunkt i Widdells talehandlingtaksonomi og antage, at assertionen er den eneste illokutionære type. Inden jeg forsøger at placere skelpælene mellem semantikken og pragmatikken, vil jeg dog først diskutere en anden central distinktion i talehandlingsteorien, nemlig distinktionen mellem *lokution* og *illokution*. Dette er nødvendigt, fordi distinktionen mellem semantik og pragmatik er uløseligt forbundet med distinktionen mellem netop lokution og illokution.

5. Lokution og illokution

Vi tilskriver normalt Frege æren for indførelsen af distinktionen mellem *propositionelt indhold* og *hævdende kraft*. Distinktionen findes allerede i *Begriffsschrift* (Frege, 1998), hvor Frege skelner mellem det at fremsætte en tanke og det at fremsætte en dom. Brugen af tegnet ' – ' angiver det første, og brugen af tegnet ' | – ' angiver det andet. Domstegnet er således en eksplicit tilkendegivelse af sandhedsforpligtelsen i den forstand, at afsenderen hermed tilkendegiver, at en ytrings propositionelle indhold tilskrives værdien sand.

I *Begriffsschrift* skal domstegnet dog først og fremmest forstås i en formel kontekst, hvor det angiver, at et givet udsagn kan bevises. Der er med andre ord ikke tale om en tilkendegivelse af en intuition om, at et givet udsagn er sandt, men derimod om en logisk dom i strengeste forstand.

Frege vender imidlertid tilbage til spørgsmålet om forholdet mellem propositionelt indhold og hævdende kraft i sproget i almindelighed. I den sene artikel *Der Gedanke* (Frege 1993) skriver han følgende:

Ulf Dalvad Berthelsen

Fragesatz und Behauptungssatz enthalten denselben Gedanken; aber der Behauptungssatz enthält etwas mehr, nämlich eben die Behauptung. Auch der Fragesatz enthält etwas mehr, nämlich eine Aufforderung. In einem Behauptungssatz ist also zweierlei zu unterscheiden: der Inhalt ['...'] und die Behauptung. Jener ist der Gedanke oder enthält wenigstens den Gedanken. Es ist also möglich, einen Gedanken auszudrücken, ohne ihn als wahr hinzustellen (Frege 1993:35).

Og senere samme sted:

In der form des Behauptungssatzes sprechen wir die Anerkennung der Wahrheit aus. Wir brauchen dazu das Wort "wahr" nicht. Und selbst, wenn wir es gebrauchen, liegt die eigentlich behauptende Kraft nicht in ihm ['...']

I denne passage skitseres i grove træk fundamentet for talehandlingsteorien, som vi kender den i dag. Frege taler her om den hævdeende kraft, hvormed et propositionelt indhold fremsættes i en given kontekst. At ytre noget med hævdeende kraft er at give udtryk for anerkendelse af sandheden af det ytre propositionelle indhold.

Selvom Frege ikke eksplicit henviser til konventioner og konstituerende regler, peger hans bemærkning om, at sandhedsforpligtelsen er bundet til udtrykkets form og ikke til brugen af prædikatet 'sand', dog klart i retning af en lignende forestilling om relationen mellem sandhed og forpligtelse, og der er således en direkte forbindelse til Searles (2007:39) insisteren på, at sandhedsforpligtelsen er konstituerende for det at hævde.

Det er dog også en central pointe hos Frege, at vi kan ytre os meningsfuldt uden at forpligte os på sandheden af det ytre propositionelle indhold. Det at fremsætte en tanke og det at give udtryk for sin forpligtelse på sandheden af denne tanke er to forskellige handlingstyper.

En lignende skelnen findes hos Austin (1962). Austin henviser ganske vist ikke selv til Frege, og det er uklart, om og i hvilket omfang han er påvirket af Freges tanker. Ikke desto mindre findes distinktion mellem at fremsætte og at hævde i hans skelnen mellem *lokution* og *illokution*. Lokutionen defineres som 'an act of saying

Om Handling, Konvention & Forpligtelse

something' og illokutionen som 'an act *in* saying something' (Austin 1962:99). Lokutionen er instrumentet og kan udføres uafhængigt af illokutionen, hvorimod det omvendte ikke er tilfældet, idet illokutionen udføres i og med lokutionen.

Både Searle og Widell er dog kritiske over for distinktionen mellem lokution og illokution. Searle (1968) er det, fordi han mener, at det i praksis er umuligt at skelne ytringen af de udtryk, der repræsenterer det propositionelle indhold fra ytringen af de udtryk, der repræsenterer angivelsen af illokutionær kraft. Denne indvending falder dog, idet vi accepterer assertionen som eneste illokutionære type. Da der altid er tale om en hævde, behøver den illokutionære kraft ikke et selvstændigt udtryk, og skulle der opstå tvivl om den intenderede perlokutionære effekt, kan dette altid ekspliciteres med metaassertiver af typen 'dette er en ordre/et løfte/et spørgsmål'.⁴

Widells begrundelse for at afvise distinktionen mellem lokution og illokution er imidlertid en anden. I Austins fremstilling kommer lokutionen først. Lokutionen er den konkrete handling, vi udfører og som udført i en passende situation tæller som en illokutionær handling. Ifølge Widell er dette dog en efterrationalisering, for vi må nødvendigvis starte med assertivet i normeringssituationen. Her knyttes i kraft af en konstituerende regel (den sociale udgave af konvention T) en handleimmanent tanke og talerens forpligtelse på sandheden af denne tanke til et arbitrært udtryk. At assertere er altså, som ovenfor beskrevet, det i en given kontekst at erklære sig forpligtet på den til udtrykket bundne handleimmante tanke. Hvis vi vil tale om lokutionen forstået som det at udtrykke en tanke uden at forpligte sig på sandheden af denne tanke, må det derfor betragtes som en efterfølgende metasproglig handling, der markerer, at sandhedsforpligtelsen er ophævet.

Jeg er for så vidt enig i, at vi altid må starte med normeringssituationen. Jeg er også enig i, at sandhedsforpligtelsen bindes

⁴ Selvom man vælger at fastholde Searles klassiske talehandlingstaksonomi, vil det formodentligt stadig være muligt ved hjælp af metaassertiver at ekspliciterer ytringens illokutionære kraft. Det er således tvivlsomt, om Searles indvending overhovedet kan gøres gældende. Pladsen tillader dog ikke en nærmere diskussion af dette spørgsmål.

til ytringen af et propositionelt indhold gennem en konstituerende regel. Jeg er derimod ikke enig i, at den konstituerende regel, på én gang binder både tanken og sandhedsforpligtelsen til et arbitrært udtryk. Betragt følgende eksempler:

- (12) Efter at have skudt Antinoos giver Odysseus sig til kende for bejlerne. I denne forbindelse kunne man forstille sig følgende ytringer:
1. Eurymachos, der står forrest, udbryder oprigtigt: "Antinoos er død".
 2. Amfinomos, der står længere væk og derfor ikke kan se, siger fejlagtigt: "Polybos er død".
 3. Uden at vide at det faktisk er sandt, lyver den forsmåede elskerinde for at formå den nuværende elskerinde til at forlade kongsgården og siger: "Antinoos er død".
 4. For at glatte lidt ud og undgå repressalier siger Eurymachos til Odysseus: "Jeg er glad for at se dig".
 5. En af bejlerne, der kommer fra Fønikien kommer i forvirringen til at bruge det fønikiske udtryk for 'kommet hjem', og udbryder til stor undren for de omkringstående: "Odysseus er *h̄l̄s̄d̄l̄*".
 6. En af Penelopes terner, der kommer fra Thrakien, har forvekslet betydningen af ordene 'død' og 'sød', og prøver derfor uden held at informere sine veninder om Antinoos' endeligt med ytringen "Antinoos er sød".

Spørgsmålet er nu, hvordan vi kan forklare graden af vellykkethed og mislykkethed i disse eksempler. Hvis vi i overensstemmelse med Widells definition af assertivet accepterer en konstituerende regel (i det følgende benævnt " $\mathbb{T}$ ") forstået som en social udgave af konvention T , der på en gang binder tanken og sandhedsforpligtelsen til et givet udtryk, kan vi sige, at der i eksempel 12.1 bliver handlet i overensstemmelse med $\mathbb{T}$, mens der i 12.2-6 ikke bliver handlet i overensstemmelse med $\mathbb{T}$. I 12.1 anvender taleren udtrykket

Om Handling, Konvention & Forpligtelse

'Antinoos er død' til, i overensstemmelse med normeringssituationen, at udtrykke den sande tanke, at Antinoos er død, og erklærer sig i og med sin ytring forpligtet på sandheden af denne tanke. I 12.2-6 er dette ikke tilfældet. Derfor er 12.1 vellykket og ytringen tæller som et assertiv, hvorimod 12.2-6 er mislykkede, hvorfor ytringerne ikke tæller som assertiver:

(13)

	TANKE	YTRING	$\mathbb{T}$	SUCCEs
1	[Antinoos er død]	"Antinoos er død"	+	Vellykket
2	[Polybos er død]	"Polybos er død"	-	Mislykket
3	[Antinoos er ikke død]	"Antinoos er ikke død"	-	Mislykket
4	[Jeg er ikke glad for at se dig]	"Jeg er glad for at se dig"	-	Mislykket
5	[Odysseus er kommet hjem]	"Odysseus er <i>ἡτλώδι</i> "	-	Mislykket
6	[Antinoos er død]	"Antinoos er sød"	-	Mislykket

Det er således klart, at $\mathbb{T}$ giver os mængden af alle vellykkede assertiver, på samme måde som Tarskis konvention T giver os mængden af alle sande sætninger. Samtidig er det dog også klart, at assertiverne i 13.2-6 er mislykkede på forskellige måde, og at det at konstatere, at der ikke er handlet i overensstemmelse med $\mathbb{T}$, ikke fortæller os noget om måden, hvorpå disse assertiver er mislykkede. Fx forklarer det ikke forskellen på det at sige noget usandt, som man troede var sandt (13.2), og det at lyve (13.3). Det forklarer heller ikke forskellen på det bevidst at tale sandt (13.1) og det uoverlagt at sige noget sandt (13.6), og endelig forklarer det heller ikke forskellen på det at mislykkes, fordi man ikke bliver forstået, og det at mislykkes, fordi man ikke lever op til sin forpligtelse på sandheden.

For at kaste lys over problemstillingen kan vi med fordel vende tilbage til distinktionen mellem ren instrumentel handlen og social handlen. I forbindelse med den rene instrumentelle handlen kan relationen mellem tanken og den måde, hvorpå tanken kommer til udtryk gennem handlingen, illustreres på følgende måde:

(14)

	TANKE	HANDLING	SAND- HEDS- VÆRDI	FOR- PLIG- TEL- SE	SUCCE
1	[der er vin i glasset]	Odysseus drikker vinen	S	Ja	Vellykket
2	[der er vin i glasset]	Odysseus sætter glasset til munden	F	Ja	Mislykket
3	?	Odysseus løfter armen	?	?	?
4	?	—	?	?	—

I de tilfælde, hvor vi ikke umiddelbart kan identificere handlingen som instrumentel (14.3), kan vi ikke afgøre, om handlingen er vellykket, ligesom vi heller ikke kan afgøre, om den er udtryk for, at agenten har forpligtet sig på sandheden af en given tanke. Det samme gælder i de tilfælde, hvor der slet ikke foreligger en handling (14.4). Da foreligger der nemlig heller ikke noget offentligt tilgængeligt udtryk for agentens tankevirkksomhed, og vi er overladt til gisninger om dennes hensigter og mentale liv. I denne situation kan vi af indlysende grunde ikke identificere en instrumentel handling, og det kan derfor ikke komme på tale at opfatte agentens handlinger (eller manglende handlinger) som udtryk for en dom.

Til gengæld kan vi i de tilfælde, hvor vi faktisk kan identificere en ren instrumentel handling (14.1-2), altid slutte, at agenten tilskriver den eller de bagvedliggende tanker værdien sand. Hvis vi ser Odysseus række ud efter glasset på bordet og drikke vinen, kan vi ikke forstå det på andre måder, end at han tilkender tanken [der er vin i glasset] værdien sand. Han kan naturligvis tage fejl og række ud efter et tomt glas i den tro, at det er fyldt, men handlingen kan ikke misrepræsentere tanken. Det kan den ikke, fordi tanken ikke bindes til handlingen gennem en konstituerende regel. Den rene instrumentelle handling *tæller* ikke som en forpligtelse på sandheden af tanken. Den er derimod en konsekvens af agentens forpligtelse på sandheden af tanken og afhængig af tankens sandhed i den forstand,

Om Handling, Konvention & Forpligtelse

at handlingen er vellykket hvis og kun hvis tanken er sand.⁵

På denne måde spejler den rene instrumentelle handling, som påpeget af Widell, konvention T. Den rene instrumentelle handling er med andre ord et direkte udtryk for, at agenten tilskriver den bagvedliggende tanke værdien sand. Man kan som nævnt tage fejl, men man kan ikke handle løgnagtigt eller tage glasset på bordet og efterfølgende hævde, at man i situationen anså det for usandt, at glasset stod på bordet.

I forbindelse med social handlen sker der imidlertid det, at den rene instrumentelle handling (fx at tage glasset, der står på bordet) som ovenfor beskrevet erstattes af en talehandling (fx at hævde at glasset står på bordet). Den direkte relation mellem tanke og handling erstattes hermed af en konventionelt betinget relation mellem tanke og talehandling. Dette er væsentligt, fordi der hermed åbnes for både nye handlemuligheder og som følge heraf også nye fejltyper. Den afgørende forskel er, at talehandlinger i modsætning til rene instrumentelle handlinger *kan* misrepræsentere tanken, og at denne misrepræsentation er uafhængig af, om agenten er forpligtet på sandheden af den til ytringen bundne tanke. I forbindelse med social handlen er det med andre ord muligt at forpligte sig på noget usandt, ligesom det er muligt at sige noget sandt, som man ikke har forpligtet sig på. Denne mulighed opstår, fordi talehandlingen ikke, sådan som

⁵ Man kan med rette spørge, om ikke denne definition kan gøres til genstand for den samme kritik, som tidligere blev rettet mod Searles korrektiv – nemlig at der ikke er tale om en ægte biimplikation. Man kunne forestille sig, at der var vin i glasset, men at Odysseus var fuld og kom til at vælte glasset på gulvet. I denne situation er tanken sand, men handlingen mislykket. Er biimplikationen da ikke falsificeret? Pladsen tillader ikke at udfolde denne diskussion, men det korte svar er nej. Hvis Odysseus vælter glasset, er der tale om et ufuldstændigt forsøg på at udføre en instrumentel handling. Vi kan derfor ikke med sikkerhed identificere det som et forsøg på instrumentel handlen (måske slog han bare ud med armene og kom ved et uheld til at vælte glasset), og handlingen er dermed diskvalificeret som middel til at verificere den bagvedliggende tanke. Dette rejser naturligvis spørgsmålet om, hvordan vi rent faktisk identificerer fuldstændige men mislykkede instrumentelle handlinger. Dette er imidlertid et praktisk problem, der ikke i sig selv falsificerer biimplikationen, og da et lignende forsvar ikke kan rejses til fordel for Searles korrektiv, må vi sige, at de to problemstillinger trods alt ikke er identiske.

Ulf Dalvad Berthelsen

det er tilfældet med den rene instrumentelle handling, nødvendigvis er en konsekvens af en forpligtelse på sandheden. Den er derimod et socialt sanktioneret udtryk for denne forpligtelse.

Som vist ovenfor kan denne dobbelthed ikke beskrives udtømmende alene med henvisning til $\mathbb{T}$. Derfor har vi, så vidt jeg kan se, ikke anden mulighed end at vende tilbage til distinktionen mellem lokution og illokution. Da kan vi nemlig sige, at assertiverne i 13.5-6 mislykkes, fordi lokutionen mislykkes. Hermed mislykkes illokutionen også, idet illokutionen udføres i og med lokutionen. Vi kan også sige, at kommunikationen i 13.2-4 kun mislykkes delvist, fordi lokutionen faktisk lykkes. Det, der mislykkes, er alene illokutionen, og den mislykkes ikke på grund af lokutionen, men på grund af talerens overlagte eller uoverlagte misligholdelse af sin tilkendegivede forpligtelse på sandheden.

6. Konstituerende regler

Hvis det er rigtigt, at lokutionens og illokutionens vellykkethed kan evalueres hver for sig, betyder det, at der i normeringssituationen ikke indstiftes én men derimod to konstituerende regler. Den ene angår udførelsen af lokutionen og siger, at ytringen af et givet arbitrært udtryk 'X' i en given kontekst K tæller som fremsættelsen af en given tanke Y (i det følgende omtalt ' $\mathbb{K}_{lok}$ ').⁶ Den anden angår udførelsen af illokutionen og siger, at fremsættelsen af en given tanke (dvs. udførelsen af lokutionen) gennem ytringen af 'X' i en given kontekst K tæller som en forpligtelse på sandheden af den fremsatte tanke Y for den, der ytrer sig (i det følgende omtalt ' $\mathbb{K}_{ill}$ ').

Som Frege påpeger, behøver vi normalt ikke eksplicit at erklære os forpligtede på sandheden af vores ytringer. Det betyder imidlertid ikke, at forpligtelsen ikke gælder. Det betyder blot, at $\mathbb{K}_{ill}$ under normale omstændigheder er en default-regel, hvilket vil sige, at hvis andet ikke er angivet, så tæller ytringen som en

⁶ Der er her tale om den simpleste form for semantisk værditilskrivning. Det kunne fx være det holofrastiske udtryk 'hjælp', der bringes til i en given kontekst at kunne tælle som fremsættelsen af tanken [Jeg er i knibe og har brug for hjælp!]. I sprog med stor udtrykskraft og fleksibilitet vil der også være brug for mere komplekse og kompositionelle semantiske regler, sådan som det kendes fra fx den modelteoretiske semantik.

Om Handling, Konvention & Forpligtelse

erklæring om sandhedsforpligtelse. I tvivlsspørgsmål kan vi dog altid eksplicitere erklæringen. I stedet for kun at sige 'Antinoos er død' kunne Eurymachos således have sagt 'Jeg erklærer mig hermed forpligtet på sandheden af, at Antinoos er død'. Dette ville have været omstændeligt, men det ville til gengæld have understreget nødvendigheden af at evaluere både, om det var sandt, at Antinoos var død, og om Eurymachos rent faktisk havde forpligtet sig på sandheden af sit udsagn.

På denne baggrund kan vi nu med udgangspunkt i en evaluering af, i hvilket omfang taleren handler i overensstemmelse med de konstituerende regler, opstille følgende skematiske oversigt over sammenhængen mellem lokution og illokution:

(15)

TANKE		LOKUTION		FOR - PLIG- TELSE	$\mathbb{K}_{sa}/\mathbb{K}_a$ / Forstå
1. [Antinoos er død]	S	"Antinoos er død"	S	Ja	+ / + / +
2. [Polybos er død]	F	"Polybos er død"	F	Ja	+ / - / +*
3. [Antinoos er ikke død]	F	"Antinoos er død"	S	Nej	+ / - / +♦
4. [Jeg er ikke glad for at se dig]	S	"Jeg er glad for at se dig"	F	Nej	+ / - / +**
5. [Odysseus er kommet hjem]	S	"Odysseus er $h\ell\phi\partial\iota$ "	?	Ja	- / - / -
6. [Odysseus er død]	F	"Odysseus er $h\ell\phi\partial\iota$ "	?	Ja	- / - / -
7. [Odysseus er ikke kommet hjem]	F	"Odysseus er $h\ell\phi\partial\iota$ "	?	Nej	- / - / -
8. [Odysseus er ikke død]	S	"Odysseus er $h\ell\phi\partial\iota$ "	?	Nej	- / - / -
9. [Antinoos er død]	S	"Antinoos er sød"	S/F	Ja	- / - / +?
10. [Odysseus er død]	F	"Odysseus er sød"	S/F	Ja	- / - / +?
11. [Antinoos er ikke død]	F	"Antinoos er sød"	S/F	Nej	- / - / +?
12. [Odysseus er ikke død]	S	"Odysseus er sød"	S/F	Nej	- / - / +?

Reglerne $\mathbb{K}_{lok} + \mathbb{K}_{ill}$ giver som udgangspunkt fire kombinationsmuligheder. Hertil kommer det forhold, at udsagn i konkrete brugssituationer normalt er enten sande eller falske, hvilket giver to varianter af hver af disse fire muligheder. Mulighederne er derfor

følgende: (1) at anvende et meningsfuldt udtryk + forpligte sig på sandheden + evaluering af sandhedsværdi (15.1-2), (2) at anvende et meningsfuldt udtryk + undlade at forpligte sig på sandheden + evaluering af sandhedsværdi (15.3-4), (3) at anvende et meningsløst udtryk + forpligte sig på sandheden + evaluering af sandhedsværdi (15.5-6 og 15.9-10) og endelig (4) at anvende et meningsløst udtryk + at undlade at forpligte sig på sandheden + evaluering af sandhedsværdi (15.7-8 og 15.11-12).

De mest almindelige varianter er naturligvis dem, hvor lokutionen er vellykket (15.1-4). I disse tilfælde er der handlet i overensstemmelse med $\mathbb{K}_{lok}$, og taleren har således ytret sig meningsfuldt. Dermed er der udført en handling, der kan repræsentere en tanke, og derfor kan anvendes til at udføre en illokutionær handling.

I 15.1 og 15.2 er der desuden handlet i overensstemmelse med $\mathbb{K}_{ill}$, og talerne har dermed forpligtet sig på sandheden af de udtrykte tanker. Der er således handlet oprigtigt i begge situationer, og der er derfor ingen diskrepans mellem de faktiske tanker og de udtrykte tanker. Det er dog vigtigt at bemærke, at dette ikke i sig selv er nok til sikre en vellykket illokution. Ilokutionen er nemlig ikke vellykket, hvis tanken ikke er sand. Det er den i 15.1 men ikke i 15.2. Derfor har vi i 15.1 et eksempel på en vellykket illokution, hvor Eurymachos har ret i det, han siger, mens vi i 15.2 har et eksempel på en mislykket illokution, hvor Amfinomos tager fejl.

Vi kan altså sige, at en illokutionær handling er vellykket netop i det tilfælde, hvor taleren har handlet i overensstemmelse med $\mathbb{K}_{lok} + \mathbb{K}_{ill}$, og den udtrykte tanke er sand. Eurymachos udfører således en vellykket illokution, fordi han (1) i overensstemmelse med $\mathbb{K}_{lok}$ anvender udtrykket 'Antinoos er død' til at udtrykke den tanke, at Antinoos er død, (2) i overensstemmelse med $\mathbb{K}_{ill}$ i og med sin ytring oprigtigt erklærer sig forpligtet på sandheden af denne tanke, og fordi (3) den udtrykte tanke er sand. Dermed afspejler reglerne $\mathbb{K}_{lok} + \mathbb{K}_{ill}$ ligesom $\mathbb{T}$ konvention T, idet de præcis giver os mængden af alle vellykkede illokutionære handlinger.

Ved at erstatte $\mathbb{T}$ med $\mathbb{K}_{lok} + \mathbb{K}_{ill}$ bliver vi imidlertid også i stand til at give en detaljeret redegørelse for, hvordan det på forskellig vis kan mislykkes at udføre en illokutionær handling, samt hvorfor visse

Om Handling, Konvention & Forpligtelse

mislykkede illokutioner alligevel kan være interessante i et bredere mål/middel-perspektiv.

Dette er tilfældet i 15.3-4. Her ytrer talerne sig meningsfuldt, men der er diskrepans mellem de faktiske tanker og de udtrykte tanker. Dermed er der ikke handlet i overensstemmelse med $\mathbb{K}_{III}$, og derfor mislykkes begge illokutionære handlinger. I denne type situationer, hvor der udføres en vellykket lokution, men hvor taleren ikke lever op til sin forpligtelse på sandheden af den ytrede tanke, karakteriserer vi normalt taleren som uoprigtig.

Situationer, hvor taleren ikke handler oprigtigt, og hvor illokutionen derfor mislykkes, kan dog i visse tilfælde være vellykkede instrumentelle handlinger. Afhængigt af sandhedsværdien af den ytrede tanke kan disse situationer falde ud på to måder. Hvis den ytrede tanke er sand, sådan som det er tilfældet i eksempel 15.3, hvor den forsmåede elskerinde har til hensigt at lyve og siger, at Antinoos er død, foreligger der den sjældne men dog mulige situation, at taleren utilsigtet kommer til at tale sandt. I dette tilfælde er handlingen både mislykket som illokutionær handling og som instrumentel handling. Hvis den ytrede tanke derimod er falsk, sådan som det er tilfældet i eksempel 15.4, hvor Eurymachos løgnagtigt giver udtryk for glæde over gensynet med Odysseus, foreligger der derimod den langt mere almindelige situation, at taleren med overlæg taler usandt. I dette tilfælde er handlingen ganske vist mislykket som illokutionær handling, men ikke nødvendigvis som instrumentel handling. Dette afhænger udelukkende af, om han når sit ekstralingvistiske mål, nemlig at slippe med livet i behold, når Odysseus gør regnskabet op med bejlerne.

En pointe i denne forbindelse er, at der altid, hvis lokutionen er vellykket, er forståelse hos modtageren (forudsat naturligvis at vedkommende kan høre, hvad der bliver sagt, forstår det pågældende sprog etc.).⁷ Modtagerens forståelse af ytringen er med andre ord uafhængig af talerens intentioner om at leve op til

⁷ At ytringen bliver forstået af hører, betyder ikke nødvendigvis, at der foreligger en perlokutionær handling. Forståelse er ganske vist en forudsætning for perlokution, men som påpeget af Widell kræver perlokution hørers accept, og denne accept følger ikke med nødvendighed af hørers forståelse af ytringen.

sin sandhedsforpligtelse. Det er den, fordi enhver lokution, uanset talerens viden og intentioner, i kraft af $\mathbb{K}_{lok}$ repræsenterer et sæt sandhedsbetingelser og dermed i enhver konkret brugssituation har en sandhedsværdi. Dette er vigtigt, fordi denne uafhængighed er en væsentlig betingelse for at kunne bruge sproget som instrument i forbindelse med strategisk handlen.⁸

Kigger vi efterfølgende på 15.5-12, har vi også her en række eksempler på mislykkede forsøg på at udføre illokutionære handlinger. Disse eksempler adskiller sig dog markant fra eksemplerne i 15.2-4, fordi det her er lokutionen, der er mislykket. Som vi netop har set, kan handlinger, der er mislykkede, fordi taleren ikke har handlet i overensstemmelse med $\mathbb{K}_{ill}$, godt tjene et formål som instrument i en større mål/middel-sammenhæng. Dette er imidlertid ikke tilfældet med handlinger, der er mislykkede, fordi taleren ikke har handlet i overensstemmelse med $\mathbb{K}_{lok}$. Dette skyldes, at lokutionen som ovenfor beskrevet er den handling, der korrekt udført tæller som en illokutionær handling i den rette kontekst. Hvis lokutionen er mislykket, er der derfor ikke udført en passende handling, der kan anvendes til at handle i overensstemmelse med $\mathbb{K}_{ill}$.

Dette er tydeligt i eksemplerne 15.5-8, hvor den fönikiske bejler anvender udtrykket 'h̄l̄l̄ōd̄i'. I det aktuelle sprogfællesskab findes der ikke en regel af typen $\mathbb{K}_{lok}$, der tilskriver dette udtryk semantisk værdi, og udtrykket kan derfor ikke bruges som middel til at udtrykke en tanke. Konsekvensen er, at ytringen ikke bliver forstået, og at det derfor slet ikke kommer på tale at evaluere dens sandhedsværdi. Det må naturligvis formodes, at den tanke, taleren ønsker at udtrykke, har en sandhedsværdi, og at han har en intention om at tale sandt (måske endda om med overlæg at tale usandt). Men da den vellykkede lokution er midlet til at handle illokutionært i sprogfællesskabet, og en sådan ikke foreligger, kommer det slet ikke på tale at evaluere, om taleren har handlet i overensstemmelse med $\mathbb{K}_{ill}$.

⁸ I eksempel 15 markerer '+' , at høreren har forstået den intenderet sande og faktisk sande tanke; '+*' markerer, at høreren har forstået den intenderet sande men faktisk falske tanke; '+*' markerer, at høreren har forstået den intenderet falske men faktisk sande tanke; '+*♦' markerer, at høreren har forstået den intenderet falske og faktisk falske tanke; '-' markerer, at høreren ikke har forstået ytringen; og '+?' markerer, at høreren har forstået noget andet end det intenderede.

Om Handling, Konvention & Forpligtelse

Eksemplerne 15.9-12 er en variant af eksemplerne 15.5-8. Her er alle forsøgene på at udføre illokutionære handlinger også mislykkede, fordi taleren ikke handler i overensstemmelse med $\mathbb{K}_{lok}$ og som følge heraf ikke udfører vellykkede lokutioner. Konsekvenserne er derfor principielt de samme som ovenfor beskrevet. Der er dog den lille paradoksale forskel, at Penelopes terne i modsætning til den fønikiske bejler utilsigtet kommer til at udtrykke en anden tanke end den faktiske tanke. Der er derfor diskrepans mellem den faktiske tanke og den udtrykte tanke, uden at vi dog kan sige, at hun har handlet uoprigtigt. Der er snarere tale om en misforståelse, hvilket betyder, at lokutionen heller ikke har værdi som instrument i en bredere mål/middel-sammenhæng, idet konsekvenserne af en misforståelse ikke vil være de intendede.

7. Afslutning

På denne baggrund kan vi nu atter vende blikket mod det egentlige mål med denne undersøgelse, nemlig en entydig grænsedragning mellem semantikken og pragmatikken.

Den indledende diskussion af Searles korrektiv har klart vist, at det for at nå dette mål er nødvendigt at opgive forestillingen om sandhedsbetingelser som særtilfælde af betingelser for tilfredsstillelse. Som vi har set, er et væsentligt skridt på vejen at erstatte Searles klassiske talehandlingsteori med Widells mere radikale version, inden for rammerne af hvilken, der kun opereres med én illokutionær type. Fordelen ved denne reduktion er først og fremmest, at den resulterer i en klar skelnen mellem på den ene side illokutionen forstået som en eksklusivt sandhedstilskrivende handling (assertionen) og på den anden side perlokutionen forstået som den direkte afledte ekstralingvistiske effekt (informativet, direktivet og kommissivet).

Diskussionen i de to forrige afsnit har dog også vist, at det er nødvendigt at opretholde distinktionen mellem lokution og illokution. Dels fordi de to handlingstyper konstitueres af forskellige regeltyper, og dels fordi manglende overholdelse af de respektive konstituerende regler har vidt forskellige konsekvenser.

I det følgende vil jeg omtale konventioner af typen $\mathbb{K}_{lok}$ som *semantiske regler* og konventioner af typen $\mathbb{K}_{ill}$ som *etiske regler*, og

jeg vil argumentere for, at distinktionen mellem de to typer af regler er afgørende for at forstå skellet mellem semantik og pragmatik.

De semantiske regler binder udtryk til entiteter i verden. Dette betyder, at alle udsagn, når først regelkomplekset er etableret, har en sandhedsværdi. Også selvom vi ikke kender den og eventuelt heller ikke forpligter os på den. Denne evne til at udtrykke en handleimmanent tanke er netop, hvad Frege udtrykker gennem brugen af ' – '. Vi ved, at udsagnet har en sandhedsværdi. Vi ved bare ikke hvilken. Denne konventionelt betingede værditilskrivning er også den, der ligger til grund for Tarskis (1944) definition af sandhedsbegrebet i formelle sprog. Så snart vi har en mængde semantiske aksiomer, kan vi mekanisk opregne alle sprogets sande sætninger. Sagt med andre ord er det de semantiske regler, der sikrer, at lokutionen kan anvendes som instrument i sociale kontekster.

De etiske regler sikrer derimod, at lokutionen kan anvendes med perlokutionær effekt. I vores daglige omgang med sproget er der ofte en vis afstand mellem udsagnet og muligheden for at verificere det. Vi har derfor i hovedreglen brug for at sikre den intenderede perlokutionære effekt ved indirekte at verificere kontingente udsagn gennem en forsikring om, at vi påtager os sandhedsforpligtelsen. Illokutionen kan således siges at være en indirekte verificeret lokution. Da denne type indirekte verificering som oftest beror på intuition og/eller formodninger, er der, som Frege mistænkte, ikke nogen direkte parallel til brugen af domstegnet ($\vdash$) i dagligsproget. Dette betyder naturligvis ikke, at vi ikke oprigtigt kan forpligte os på sandheden af vores udsagn, men det betyder at illokutionen, og dermed forpligtelsen kun sjældent er foranlediget af et egentligt bevis, sådan som brugen af domstegnet er det i Freges oprindelige formulering. Dette understreges i øvrigt af, at spørgsmålet om overholdelsen af den konstituerende regel, der knytter sandhedsforpligtelsen til illokutionen mister vigtighed i forbindelse med ytringen af analytiske udsagn.⁹

Semantiske og etiske regler har således det til fælles, at de begge er sociale regler i den forstand, at de kræver sprogfællesska-

⁹ Hvis en af bejlerne ytrer "Antinoos er død" eller "Antinoos er ikke død", har han handlet i overensstemmelse med $\mathbb{K}_{lok}$. $\mathbb{K}_{ill}$ synes derimod at være suspenderet i den forstand, at det ville være selvmodsigende at dømme udsagnet falsk. Lokutionen har så at sige ikke brug for et domstegn.

Om Handling, Konvention & Forpligtelse

bets accept for at have effekt. Som vi så i forbindelse med diskussionen af eksempel (15), har det til gengæld meget forskellige konsekvenser ikke at handle i overensstemmelse med de to forskellige regeltyper. Ved manglende overholdelse af de semantiske regler bryder kommunikationen sammen og interaktionen degenererer i yderste konsekvens til en uforståelig babylonisk kakofoni. Det gør manglende overholdelse af de etiske regler ikke. Det resulterer derimod i overlagt misinformation.¹⁰

Hermed bliver det også klart, hvorfor de semantiske regler ikke er etiske. Det er de ikke, fordi det ikke er moralsk forkasteligt at undlade at overholde dem. Hvis det sker, er resultatet manglende forståelse i fællesskabet. Af samme grund er det formålsløst at undlade at overholde dem for egen vindings skyld. Det er det til gengæld ikke, når vi taler om at undlade at overholde de etiske regler. I et bredere mål/middel-perspektiv handler vi ofte strategisk, og i denne sammenhæng kan det usande i mange situationer være et lige så velegnet middel (hvis ikke bedre) end det sande til at nå langsigtede ekstralingvistiske mål.

Det kan virke paradoksalt, at det forholder sig sådan. Vi er vant til fra logikken, at erkendelse følger af sande præmisser. Pointen er imidlertid, at sandhed ikke er et mål i sig selv, når vi taler om instrumentel handlen. Sproget er et fleksibelt middel til at nå ekstralingvistiske mål, og dette middel kan anvendes til forskellige former for strategisk handlen, der blandt andet muliggøres af, at vi kan vælge at overholde de semantiske regler og samtidig med overlæg vælge at undlade at overholde de etiske regler.

Hermed er vi nu endelig kommet så langt, at det er muligt at sige noget substantielt om forskellen mellem semantik og pragmatik. Helt generelt kan vi sige, at semantikken er en underdisciplin af pragmatikken. Det er den, fordi pragmatikken omhandler det at anvende sproget i sociale kontekster, og fordi semantikken i denne sammenhæng spiller en særlig rolle. Semantikken angår nemlig anvendelsen af de semantiske regler (af typen $\mathbb{K}_{lok}$), der knytter

¹⁰ I sidste ende kan manglende overholdelse af de etiske regler naturligvis også resultere i mistillid, hvilket drengen i Æsops fabel må sande, da han en sidste gang råber ”ulven kommer”. Mistilliden fordrer dog, at bedraget afsløres, og mistillid er derfor ikke en nødvendig konsekvens af strategisk handlen.

Ulf Dalvad Berthelsen

værdi til arbitrære udtryk. Herigennem konstitueres lokutionen, der efterfølgende og i kraft af de semantiske regler, kan anvendes til at repræsentere handleimmanente tanker. Semantikken angår med andre ord den konventionelle konstituering af det instrument, der i kraft af de etiske regler (af typen $\mathbb{K}_{III}$) i sociale kontekster kan bruges til at udføre illokutionære handlinger.

Semantikken er således en specialiseret disciplin med et specifikt fokus, hvorimod pragmatikken er en generel disciplin med et bredt fokus. Beskrivelsen af lokutionen sorterer under semantikken, hvorimod beskrivelsen af illokutionens egenskaber, herunder dens perlokutionære effekt, sandhedsforpligtelsens rolle i kommunikativ interaktion samt kommunikationsetik i almindelighed sorterer derfor under pragmatikken, ligesom også diskussionen af sproglige virkemidler i et bredere mål/middel-perspektiv gør det.

Litteratur

- Alston, W. P. (2000) *Illocutionary Acts and Sentence Meaning*, Cornell University Press.
- Aristoteles (1984) *Rhetoric*, in J. Barnes (ed.), *The Complete Works of Aristotle – The Revised Oxford Translation*, Vol. 2, Princeton University Press:2152-2269.
- Austin, J. L. (1962) *How to Do Things with Words*, Oxford University Press.
- Bach, K. & Harnish, R. (1979) *Linguistic Communication and Speech Acts*, MIT Press.
- Berthelsen, U. D. (2008) Davidson on explicit performatives and moodsetters, *Tidsskrift for Sprogforskning* 6. <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/tfs>.
- Cappelen, H. & Lepore, E. (2005) *Insensitive Semantics: A Defense of Semantic Minimalism and Speech Act Pluralism*, Blackwell Publishing.
- Davidson, D. (2001) Moods and Performances, *Inquiries into Truth and Interpretation*, Oxford university Press.
- Frege, G. (1993) *Der Gedanke – Eine Logische Untersuchung*, *Logische Untersuchungen*, Vandenhoeck & Ruprecht. Udgivet første gang i 1918.
- Frege, G. (1998) *Begriffsschrift*, Georg Olms Verlag. Udgivet første gang i 1879.
- Grice, P. (1957) Meaning, *Philosophical Review* 66:377-388.

Om Handling, Konvention & Forpligtelse

- Kadmon, N. (2001) *Formal Pragmatics*, Blackwell Publishers.
- Lewis, D. (1972) General Semantics, in D. Davidson & G. Harman (eds), *Semantics of Natural Language*, Dordrecht: D. Reidel Publishing Company.
- Schiffer, S. (1972) *Meaning*, Oxford University Press.
- Searle, J. R. (1965) What is a speech act?, in M. Black (ed.), *Philosophy in America*, Allen and Unwin.
- Searle, J. R. (1968) Austin on Locutionary Acts, *The Philosophical Review* 77:405-424.
- Searle, J. R. (1969) *Speech Acts – An Essay in the Philosophy of Language*, Cambridge University Press.
- Searle, J. R. (1979) A taxonomy of illocutionary acts, in J. R. Searle (ed.), *Expression and meaning*, Cambridge University Press.
- Searle, J. R. (1995) *The Construction of Social Reality*, Penguin Books.
- Searle, J. R. (2007) Illocutionary acts and the concept of truth, in D. Greimann & G. Siegwart (eds), *Truth and Speech Acts – Studies in the philosophy of language*, Routledge, Taylor and Francis Group.
- Szabó, Z. G. (ed.) (2005) *Semantics versus Pragmatics*, Oxford University Press.
- Tarski, A. (1944) *The Semantic Conception of Truth and the Foundations of Semantics*, *Philosophy and Phenomenological Research* 4:341-375.
- Widell, P. (2001) Illokutioner er assertiver: Et bidrag til belysning af talehandlingens struktur og taksonomi, *Augias* 56-59:15-64.
- Widell, P. (2009a) A Plea for a Simple Solution: What a Performative Theory of Illocutions Really Looks Like, in H. Götzsche (ed.), *Proceedings of the 22. Scandinavian Conference of Linguistics*, Cambridge Scholars Publishing.
- Widell, P. (2009b) Logik, mening, handling og tale, in Inger Schoonderbeek Hansen & Peter Widell (eds), *12. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*, Århus.